

ગંગાસતી

(જન્મ: 1846, અવસાન: 1894)

ગંગાબા કહળસંગ ગોહિલનો જન્મ ભાવનગર જિલ્લાના રાજપરામાં થયો હતો. તેમણે સમાધિ લેતાં પહેલાં તેમનાં શિષ્યા પાનબાઈને બાવન દિવસ સુધી એક-એક રચના સંભળાવી હતી, જે આજે ભજનો રૂપે પ્રચલિત છે. ‘વીજળીને ચમકારે’, ‘મેરુ રે ડો’, ‘શીલવંત સાધુને’, ‘ભક્તિ કરવી તેણે’ વગેરે ગંગાસતીનાં જાણીતાં પદો છે.

ગંગાસતી યોગમાર્જી ખૂબ આગળ વધેલાં હતાં. જ્ઞાનમાર્જની ઉત્તમ રચનાઓ તેમની પાસેથી મળે છે. મનુષ્યને મળેલા ક્ષણિક જીવનનો સદ્ગુર્યોગ કરી, ભક્તિથી જીવનને તરબોળ કરવાની તેમણે વાત કરી છે.

ગંગાસતીનાં ઘડાં ભજન પ્રચલિત બન્યાં છે. પ્રસ્તુત ભજનમાં એક આદર્શ સંત કેવા હોય એની વાત કરી છે. જેનામાં સર્વ ગુણનો વિકાસ થયો હોય એ શીલ છે. જેનું ચિત્ત શુદ્ધ હોય, જેના મનમાં શત્રુ કે મિત્ર એવા કોઈ લેદાન હોય, પ્રભુમાં જ જેનું મન પરોવાયેલું હોય, મન-વચન-કર્મ જેનાં એક હોય, આઠે પ્રહર આનંદમાં રહેતા હોય એવા સાધુને વારે વારે નમવાની વાત ગંગાસતીએ કરી છે.

શીલવંત સાધુને વારેવારે નમીએ,

જેના બદલે નહીં વર્તમાન રે.

ચિત્તની વૃત્તિ જેની સદાય નિરમળ,

જેને મા'રાજ થાય મહેરબાન

રે....શીલવંત-૧

જેને શત્રુ ને મિત્ર એકે નહીં ઉરમાં,

જેને પરમાર્થમાં પ્રીત રે.

મન વચન ને વાણીમાં ચાલે ને

રૂડી પાળે એવી રીત

રે. ...શીલવંત-૨

આઠે પો'ર મન મસ્ત થઈ રેવે,

જેને જાગી ગયો તૂરિયાનો તાર રે.

નામ ને રૂપ જેણે મિથ્યા કરી જાણ્યું ને

સદાય ભજનનો વ્યાપાર

રે. ...શીલવંત-૩

સંગતુ કરો તો તમે એવાની કરશો ને

તો ઊતરશો ભવ પાર રે.

ગંગાસતી એમ બોલિયાં રે, પાનબાઈ

જેને વચનુંમાં વિશ્વાસ

રે. ...શીલવંત-૪

(‘ગંગાસતીની ભજનગંગા’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

શબ્દાર્થ / સમાનાર્થી શબ્દો

શીલવંત-શીલવાળું, સદાચારી, ચારિત્રવાન; ઉર-હૈયું; મિથ્યા-ફોગટ, વ્યર્થ; પ્રહર-ગાણ કલાક, સાડા સાત ઘડી

તળપદા શાખા

નિરમળ-નિર્મળ; રૂડી-સારી; મા'રાજ-મહારાજ; પરમારથ-પરમાર્થ; રે'વે-રહે; વચનુંમાં-વચનોમાં;
વ્યાપાર-વ્યવહાર; પો'ર-પ્રહર; સંગતું-સંગત

વિરુદ્ધાર્થી શાહે

ନିର୍ମଣ×ମଲିନ; ଶତ୍ରୁ×ଭିତ୍ର; ଯ୍ୟାହାର×ଦୁର୍ଯ୍ୟାହାର

રાષ્ટ્રપત્રાંગ

નામ ને રૂપ ભિથ્યા કરવું-નિર્માહી થઈને જવવું; તુરિયાનો તાર જાગી ઉઠવો-સમજણશક્તિનો ઉદ્ય થવો. (ચોથી અવસ્થા, પ્રલિ અવસ્થા); આઠ પહોર આનંદ-હંમેશાં પ્રસન્ન રહેવું

શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ

પારકાના હિત માટે કાર્ય કરવું-પરમાર્થ; ભલિન નથી તેવું-નિર્મળ

स्वाध्याय

વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિ

- ગંગાસતીના પદને આધારે શીલવાન મનુષ્યનાં જે જે લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે તેને ચાર્ટર્ડે રજૂ કરો. વર્ગની સંખ્યાના પાંચ ભાગ પાડી પદ વિશેના પાંચ ચાર્ટર્સ પણ તૈયાર કરાવી શકાય.
- સૌરાષ્ટ્રના પ્રવાસ આયોજનમાં ભાવનગર જિલ્લાના સમાનિતાના ગામમાં આવેલ ગંગાસતીના આશ્રમના સમાવિસ્થાનની મુલાકાત ગોઠવો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

- આપણા ભક્તિ સાહિત્યમાં રચાયેલાં પદ-ભજનો ગાવા માટે રચાયેલાં હતાં. નિશ્ચિત રાગને કારણે એ શ્રવણ-મધુર તો થયાં જ છે, પણ એ માધુર્યમાં કોઈને કોઈ શબ્દ વિશેષ ફાળો આપી ગયો છે. અહીં એકાંતરે, પંક્તિને અંતે 'રે' વપરાયો છે. નાદમાધુર્યમાં એનો ફાળો નાનોસૂનો નથી તે ધ્યાનમાં લો.
- લોકટાળમાં રચાયેલા આ ભજનમાં 'હિન-રાત' કે 'સતત' જેવા શબ્દોને બદલે 'આઠ પછોર' શબ્દો વપરાયા છે. 'પછોર' એટલે પ્રહર-બરાબર ગાણ કલાક થાય. ચાર પ્રહર દિવસના અને ચાર રાત્રિના ગણાય... આમ ચોવીસ કલાક થાય.
- સરળ-સહજ રીતે ગંગાસતીએ શીલવંત સાધુનાં લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે. સાધુઓ તો ઘણા હોય પણ સાધુ શબ્દ આગળ મુકાયેલું 'શીલવંત' વિશેષજ્ઞ 'સાધુ' અને 'કહેવાતા સાધુ' વચ્ચે તફાવત બતાવી દે છે તે સમજાયું હશે.
- અહીં 'વચન' અને 'સંગત'ના બહુવચનરૂપ 'વચનું' અને 'સંગતુ' વપરાયાં છે જે પ્રાદેશિક ખાસિયત બતાવે છે. બહુવચન માટે 'ઓ' ને બદલે 'ઉ' પ્રત્યયનો થતો ઉપયોગ સૌરાષ્ટ્રની પ્રાદેશિક ખાસિયત બતાવે છે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

ચારિત્ર્યવાન હોય તેને જ સાધુ કહેવાય. વેશધારણ કરનારા બધા શીલવંત સાધુ ના પણ હોઈ શકે. સાચા સાધુની ઓળખ કેવી રીતે કરવી તે માટેનાં લક્ષણો ગંગાસતીએ આ ફૂતિમાં રજૂ કર્યા છે તે વિશે વિદ્યાર્થીઓ સાથે વિસ્તૃત ચર્ચા કરવી.

પ્રસ્તુત કાવ્યમાં 'જેને જાગી ગયો તૂરિયાનો તાર રે' એવો ઉલ્લેખ આવે છે. તૂરિયા એટલે તૂરીવાદ દ્વારા ઈશ્વર સાથે તંતુ જોડવો કે તંબૂર દ્વારા પ્રભુનું ધ્યાન લાગી જવું એવા સીમિત અર્થને બદલે તેનો વ્યાપક અર્થ સ્પષ્ટ કરવો. મનુષ્યજીવનની વિવિધ અવસ્થાઓ જેવી કે જાગ્રત, સ્વખા, સુષુપ્તિ પછી ચોથા પ્રકારની અવસ્થા તે તુરિયાવસ્થા છે જેને ધ્યાનાવસ્થા પણ કહી શકાય તેવી સમજ આપવી.

'અજવાણું હવે અજવાણું, ગુરુ આજ તમ આવ્યે અજવાણું...' અને

'ગુરુ બિન કૌન બતાવે બાટ' જેવાં ગુરુનો મહિમા દર્શાવતાં અન્ય કવિઓનાં ભજનોનો સંદર્ભ આપવો.

